

مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

اعتبار خبر واحد

در اعتقادات و علوم انسانی

عبدالله محمدی

سرشناسه	: محمدی، عبدالله، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور	: اعتبار خبر واحد در اعتقادات و علوم انسانی/عبدالله محمدی.
مشخصات نشر	: تهران : موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۶۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۳۱-۰۳-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۳۲۹.
موضوع	: خبر واحد، Khabar Wahed *
رشته	: اسلام -- عقاید، Islam -- Doctrines
موضوع	: علوم انسانی (اسلام)، Humanities (Islam) *
موضوع	: حدیث -- علم الروایه، Hadith -- *Ilm al-Riwayah
شناسه افیس	: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران
رده بندی دیویی	: ۱۳۹۷: ۶۱۳/۳۴ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۴
شماره کتابشناسی	: ۵۲۶ ۱۲:

اعتبار خبر واحد

در اعتقادات و علوم انسانی

نوشته: عبدالله محمدی

چاپ اول: ۱۳۹۷

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰,۰۰۰ ریال

آماده سازی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی: موسسه بوستان کتاب
نشانی: تهران، خیابان نوفل لوشاتو، خیابان شهید آراکلیان، پلاک ۴
تلفن: ۶۶۴۰۵۴۴۵، نمابر: ۶۶۹۵۳۳۴۲

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۳۱-۰۳-۶ ISBN: 978-622-6331-03-6

حق چاپ و نشر محفوظ است
www.irip.ir

فهرست مطالب

۱۷	مقدمه
۲۵	■ فصل نخست: دلیلیات
۲۵	الف) مفهوم‌شناسی
۲۵	خبر
۲۶	خبر متواتر
۲۷	خبر واحد
۲۸	علم
۳۰	یقین یا معرفت یقینی بالمعنی الأخص
۳۰	قطع یا معرفت یقینی به معنای عام
۳۱	ظن
۳۲	علم عادی
۳۲	اطمینان
۳۷	اعتقادات
۳۸	علوم انسانی

- ۳۹..... (ب) تبیین مسئله
- ۴۱..... (ج) تفاوت رویکرد اصولی و معرفت‌شناختی به مسئله اعتبار خبر واحد غیر فقهی
- ۴۵..... (د) پیشینه تحقیق
- ۴۶..... اول) موافقان اعتبار خبر واحد در عقاید دینی
- ۴۷..... دوم) مخالفان اعتبار خبر واحد در عقاید دینی
- ۴۸..... سوم) آثار مرتبط با موضوع اعتبار خبر واحد در عقاید دینی:
- ۴۸..... (ه) تقریر از آراء
- ۵۳..... (و) تفاوت و شباهت معرفت لازم در علوم مختلف
- ۵۴..... (ز) تفاوت بین دینی و اصطلاحی علم، قطع و ظن
- ۵۴..... قطع
- ۶۱..... ظن
- ۶۴..... تفاوت اماره و ظن
- ۶۵..... تفاوت اصطلاح علم، در دانش اصول فقه و منطق
- ۶۹..... ■ فصل دوم: اعتبار معرفتی اطمینان و خبر واحد
- ۶۹..... اطمینان
- ۶۹..... ۱. جایگاه اطمینان در میان متفکران مسلمان
- ۷۱..... دیدگاه اختصاصی علامه طباطبائی
- ۷۲..... ۲. اعتبار اطمینان
- ۷۳..... الف) حفظ حیات فردی و اجتماعی
- ۷۴..... ب) سیره عقلا
- ۷۵..... ج) سکون نفس
- ۷۶..... د) رابطه اعتبار عملی و واقع‌نمایی
- ۷۷..... خبر واحد

دیدگاه‌ها درباره معرفت حاصل از خبر واحد	۷۷
۱. ظن آفرینی خبر واحد	۷۷
۲. علم بخشی خبر واحد همراه قرائن	۷۸
۳. علم بخشی خبر واحد ثقه	۷۸
۴. خروج خبر واحد ثقه از ظن نکوهش شده در قرآن	۷۹
۵. اطمینان بخشی؛ ملاک پذیرش خبر	۸۰
۶. دیدگاه برگزیده در معرفت حاصل از خبر واحد	۸۰
اعتبار خبر واحد	۸۲
دیدگاه رایج دانشمندان علم اصول	۸۲
۲. دیدگاه علم بخشی خبر واحد	۸۹
۳. دیدگاه مبتنی بر نسب معرفت	۹۰
۴. دیدگاه مبتنی بر نسب احتمالات	۹۳
■ فصل سوم: معرفت لازم و کافی برای اعتقادات دینی	۹۸
درآمد	۹۸
۱. اعتقادات پسین و پیشین	۹۸
۲. اصول و فروع اعتقادی	۱۰۰
۳. تمرکز قدما بر مسئله تقلید در اعتقادات	۱۰۰
۴. دامنه امکان تحقق یقین اعتقادی	۱۰۱
دسته بندی آرای متفکران شیعی	۱۰۲
۱. ضرورت فراهم کردن یقین بالمعنی الاخص	۱۰۲
۲. ضرورت فراهم کردن اعتقاد جازم بر خاسته از دلیل	۱۰۳
۳. ضرورت فراهم کردن اعتقاد صادق جازم (یقین بالمعنی الخاص)	۱۰۸
۴. ضرورت تحصیل اعتقاد جازم (یقین بالمعنی الاعم)	۱۰۸

۱۰۸. اعتقاد جازم حاصل از تقلید.....
۵. ضرورت تحصیل اطمینان برخاسته از دلیل..... ۱۱۳
۶. ضرورت همراه داشتن دلیل..... ۱۱۹
۷. بسندگی ظن..... ۱۲۲
- ادله ضرورت به دست آوردن یقین بالمعنی الاخص..... ۱۲۳
۱. استدلال شهید قاضی طباطبائی..... ۱۲۳
- بررسی..... ۱۲۴
- فقط بودن سروی از علم..... ۱۲۶
- بررسی..... ۱۲۶
۳. نقش زیربنایی احادیث در زندگی انسان..... ۱۲۷
- بررسی..... ۱۲۷
- دیدگاه برگزیده..... ۱۲۷
- تمهید اول: سرشت اعتقاد دینی..... ۱۲۷
- تمهید دوم: شناخت‌های سازگار با سرشت اعتقاد دینی..... ۱۳۰
- استدلال بر کفایت اطمینان در اعتقادات دینی..... ۱۳۳
- استدلال اول:..... ۱۳۳
- استدلال دوم:..... ۱۳۴
- استدلال سوم:..... ۱۳۴
- استدلال چهارم: سیره معصومین در برخورد با اعتقادات مردم..... ۱۳۵
- فصل چهارم: بررسی ادله مخالفان اعتبار خبر واحد در اعتقادات دینی..... ۱۳۹
- دلیل اول: مفید علم نبودن خبر واحد..... ۱۴۰
- بررسی دلیل اول..... ۱۴۳
- دلیل دوم: اثر شرعی نداشتن خبر واحد اعتقادی..... ۱۴۷

۱۴۸	تقریر اول:
۱۴۹	ارزیابی تقریر اول
۱۵۰	الف) حجیت خبر واحد از راه انسداد باب علم تفصیلی
۱۵۰	ب) حجیت خبر واحد از راه تعبد شرعی
۱۵۰	ج) حجیت خبر واحد از راه تمسك به سیره عقلایی
۱۵۶	تقریر دوم:
۱۵۶	نظریه علامه طباطبائی
۱۶۲	بررسی نظریه علامه طباطبائی بر مبنای برگزیده
۱۶۳	بررسی نظریه علامه بر اساس مبنای مشهور
۱۶۸	دلیل سوم: تعبد برین امور اعتقادی
۱۷۰	بررسی دلیل سوم
۱۷۲	دیدگاه آیت‌الله سیاح ردی
۱۷۵	بررسی دیدگاه آیت‌الله مصباح
۱۷۵	۱. معانی حجیت
۱۷۵	حجیت به معنای مدیریت - منجزیت
۱۷۵	حجیت به معنای تتمیم - نصف
۱۷۷	حجیت به معنای برگزیده
۱۷۹	۲. تمایز میان تصدیق قلبی و تصدیق ذهنی
۱۸۲	دلیل چهارم: وجود روایات جعلی بسیار
۱۸۳	بررسی دلیل چهارم
۱۸۴	دلیل پنجم: انحصار سیره عقلا به امور رفتاری
۱۸۵	بررسی دلیل پنجم
۱۸۶	دلیل ششم: انحصار سیره عقلایی به اخبار غیر مهم

۱۸۷	بررسی دلیل ششم
۱۸۹	دلیل هفتم: یک‌سان نبودن مخاطب‌ها در روایات اعتقادی
۱۹۰	نقد دلیل هفتم
۱۹۱	■ فصل پنجم: بررسی ادله موافقان اعتبار خبر واحد در اعتقادات
۱۹۱	استدلال اول: استدلال بر اساس مبنای برگزیده در خبر واحد
۱۹۲	اشکال
۱۹۳	پاسخ
۱۹۳	استدلال دوم: استدلال از راه اطلاق سیره عقلایی
۱۹۶	اشکال به استدلال از راه اطلاق سیره عقلایی
۱۹۶	عدم جریان سیره عقلایی در مآورها
۱۹۶	نقد
۱۹۷	استدلال سوم: بی‌نیازی خبر واحد از مآ حجت
۲۰۰	نقد استدلال سوم
۲۰۰	اشکال اول
۲۰۱	پاسخ
۲۰۴	اشکال دوم
۲۰۵	پاسخ
۲۰۹	اشکال سوم
۲۱۰	پاسخ
۲۱۱	نتایج دیدگاه آیت‌الله لاریجانی
۲۱۳	استدلال چهارم: استدلال از راه علم تبعیدی
۲۱۶	اشکال به استدلال چهارم
۲۱۷	پاسخ

۲۱۸	استدلال پنجم: توسعه تعبدی سیره عقلا
۲۲۲	استدلال ششم: شیوه پیامبر اکرم (ص) در فرستادن مبلغ
۲۲۲	اشکال
۲۲۳	پاسخ
۲۲۳	استدلال هفتم: شیوه یاران ائمه (ع) در بیان اخبار اعتقادی
۲۲۴	استدلال هشتم: استدلال از راه اطلاق روایات معالم دین
۲۲۶	بررسی سندی
۲۲۷	بررسی دلالی
۲۲۷	اشکال
۲۲۸	پاسخ
۲۲۹	پاسخ:
۲۳۰	پاسخ:
۲۳۰	استدلال نهم: استدلال از راه دلیل اجماع
۲۳۱	نقد
۲۳۲	استدلال دهم: محروم شدن از معارف دین
۲۳۲	اشکال
۲۳۳	پاسخ
۲۳۳	استدلال یازدهم: نکوهش انکار احادیث ائمه (ع)
۲۳۵	اشکال
۲۳۶	نکات تکمیلی
۲۳۸	الف) تفاوت در گستره بهره‌مندی از روایات
۲۴۰	ب) تفاوت در دسته‌بندی اخبار
۲۴۰	ج) تفاوت در رتبه‌بندی خبر واحد نسبت به عقل

- فصل ششم: پیامدهای اعتبار خبر واحد در اسلامی سازی علوم انسانی ۲۴۳
- تفاوت علوم انسانی و اعتقادات (تفاوت روش واقع نما و روش منجزیت) ۲۴۳
- معرفت لازم و کافی در علوم انسانی ۲۴۴
- جایگاه خبر واحد در اسلامی سازی علوم انسانی ۲۴۸
- نکته های کلی در نقش خبر واحد در اسلامی سازی علوم انسانی ۲۵۰
۱. جایگاه تأسیسی و اکتشافی خبر واحد در اسلامی سازی علوم انسانی ۲۵۰
- جایگاه تأییدی خبر واحد در اسلامی سازی علوم انسانی ۲۵۱
۳. کارآمدی رویکرد معذرت و منجزیت در حوزه علوم انسانی ۲۵۲
۴. روندهای مراجعه به اخبار در علوم انسانی ۲۵۳
۵. روش شناسی استناد از متون در علوم انسانی ۲۵۴
- جایگاه خبر واحد در مبنای علمی علوم انسانی اسلامی ۲۵۶
- خبر واحد و مبانی معرفت شناختی علوم انسانی - اسلامی ۲۵۶
- خبر واحد و مبانی هستی شناختی علوم انسانی - اسلامی ۲۵۷
- خبر واحد و مبانی انسان شناختی علوم انسانی - اسلامی ۲۵۷
- خبر واحد و مبانی ارزش شناختی علوم انسانی - اسلامی ۲۵۸
- جایگاه خبر واحد در توصیف انسان مطلوب در علوم انسانی اسلامی ۲۵۹
- الف) ویژگی های انسان مطلوب در بعد اخلاق فردی ۲۶۰
- ب) ویژگی های انسان مطلوب در بعد اخلاق خانوادگی ۲۶۰
- ج) ویژگی های انسان مطلوب در بعد اخلاق اجتماعی ۲۶۰
- د) ویژگی های انسان مطلوب در بعد اخلاق سازمانی ۲۶۱
- تأثیر خبر واحد در ترسیم سیمای «انسان سیاسی مطلوب» از منظر اسلام ۲۶۱
- شاخصه های بینشی انسان سیاسی ۲۶۲
- شاخصه های منشی (اخلاقی) زمامدار سیاسی: ۲۶۳

۲۶۳	شاخصه‌های منشی خواص سیاسی
۲۶۴	شاخصه‌های منشی شهروندان سیاسی
۲۶۴	شاخصه‌های کنشی (رفتاری) زمام‌دار سیاسی
۲۶۵	شاخصه‌های کنشی خواص سیاسی جامعه
۲۶۶	شاخصه‌های کنشی شهروندان سیاسی
۲۶۶	تأثیر خیر واحد در ترسیم سیمای انسان اقتصادی مطلوب از منظر اسلام
۲۶۷	ریزگی‌های بینشی انسان اقتصادی از منظر اسلام
۲۶۸	ریزگی‌های کنشی انسان اقتصادی از منظر اسلام
۲۶۸	جایگاه خیر واحد در توصیف انسان محقق در علوم انسانی - اسلامی
۲۶۹	شواهد و سنجش‌های اثباتی خیر واحد در رشته‌های علوم انسانی
۲۶۹	نقش خیر واحد در دانش مدیریت اسلامی
۲۷۰	نقش تأسیسی اکتشافی منشی تأثیر خیر واحد در دانش مدیریت
۲۷۲	تأثیر نامه امام علی (ع) در تأیید مدیریت در دانش مدیریت اسلامی
۲۷۲	۱. چگونگی برخورد با عموم مردم
۲۷۲	تقدم عموم مردم بر خواص *
۲۷۳	حضور مستمر در انتظار عمومی *
۲۷۳	برآورده کردن فوری خواسته مردم *
۲۷۴	برخورد مهربان حتی با غیرمسلمانان
۲۷۵	۲. الزامات استخدامی کارکنان
۲۷۵	ضرورت گزینش کارگزاران و کارمندان
۲۷۵	عدم اتکا بر تیزهوشی و اطمینان شخصی در انتخاب منشیان
۲۷۶	ملاک‌های گزینش *
۲۷۷	ضرورت پاک‌سازی کارمندان و کارگزاران حکومت‌های باطل *

- ۲۷۷..... معیار تعیین وزرا؛ طرد محافظه کاران و افراد دارای سوء سابقه *
۳. الزامات نظارتی بر کارکنان و کارگزاران حکومتی..... ۲۷۸
- ۲۷۸..... ضرورت گماردن جاسوس ها و بازرسان بر کارگزاران حکومتی *
- ۲۷۸..... ضرورت رسوا کردن و تنبیه بدنی کارگزاران خائن *
۴. مدیریت نیروی انسانی..... ۲۷۹
- ۲۷۹..... اصل تقسیم کار.....
- ۲۷۹..... وضعی اطاعت در سلسله مراتب اداری *
- ۲۸۰..... توان بردن شدت و نرمش.....
- ۲۸۰..... لیاقت، نجس زدیش *
- ۲۸۱..... معیار تعادل و تنبیه *
- ۲۸۱..... روش برخورد با مدیران.....
۵. الزامات مالی و اقتصادی حاکمان..... ۲۸۳
- ۲۸۳..... ساده زیستی مدیران.....
- ۲۸۳..... ضرورت پرداخت حقوق بالا به کارگزاران *
- ۲۸۳..... اولویت داشتن فعالیت عمرانی نسبت به درآمدهای مالیات.....
- ۲۸۴..... عدم نگرانی از تخفیف در مالیات *
- ۲۸۵..... ضرورت حمایت مستقیم دولت از نیازمندان *
۶. مهندسی اقلشار مختلف جامعه..... ۲۸۵
۷. روان شناسی و شرایط اقلشار مختلف *
- ۲۸۷..... بازرگانان *
- ۲۸۷..... نویسندگان و منشیان *
- ۲۸۸..... قاضیان *
- ۲۸۹..... فرماندهان سپاه *

۲۹۰	 نظامیان *
۲۹۱	 ۸. چگونگی رویارویی با مخالفان و دشمنان
۲۹۱	 تفاوت نهادن میان مخالفان
۲۹۲	 هوشیاری در مذاکره با دشمن
۲۹۲	 پرهیز از پیمان شکنی و فریب دشمن
۲۹۳	 پذیرش صلح پیشنهادی دشمن در صورت رضایت الهی *
۲۹۴	 نقش خبر واحد در دانش جامعه‌شناسی اسلامی
۲۹۵	 منشأ پیدایش اجتماع
۲۹۷	 منشأ ایش جامعه از نظر پیشوایان معصوم علیهم السلام
۲۹۸	 ۱. نسبت فطری برخی افراد به یک‌دیگر *
۲۹۹	 ۲. نیاز اطفال افراد کدیگر
۳۰۰	 ۳. نیاز افراد ورود یافتن احتیاجات یکدیگر
۳۰۱	 ۴. نیاز افراد به دیگران در از خویش
۳۰۱	 ملاک اتحاد جوامع *
۳۰۵	 هویت فلسفی اجتماع *
۳۰۸	 نقش خبر واحد در دانش علوم تربیتی اسلامی
۳۰۹	 الف) اصول تربیت کودک
۳۰۹	 ۱. مراحل رشد کودک *
۳۱۰	 ۲. زمان و تأثیر تغافل *
۳۱۱	 ۳. اصل تکرار و تدریج در تربیت
۳۱۲	 ۴. مقایسه یادگیری در کودکی با بزرگسالی
۳۱۲	 ۵. جزئیات تأثیر ژنتیک در شخصیت فرد *
۳۱۴	 ۶. جزئیات تأثیر وضعی تغذیه در شخصیت فرد

ب) تربیت اجتماعی ۳۱۷

ج) تربیت فنی و حرفه‌ای از منظر اسلام ۳۲۱

- پرهیز از اتکای مالی به بیت‌المال * ۳۲۲

- پرهیز از وابستگی مالی به دولت و دیگران و ضرورت فعالیت در سخت‌ترین

شرایط * ۳۲۳

- عدم تعطیلی کار و فعالیت ۳۲۴

د) فآ اصلاح * ۳۲۴

۱. مرحله اول: چشم‌پوشی ۳۲۵

۲. مرحله دوم: تذکر دادن ۳۲۵

۳. مرحله سوم: وعده یاداش دادن ۳۲۶

۴. مرحله چهارم: بر سر برداشتن ۳۲۷

۵. مرحله پنجم: ایجاد فشار اجتماعی ۳۲۷

■ کتاب‌نامه ۳۲۹

آیات ۳۴۹

روایات ۳۵۰

اعلام ۳۵۱

اصطلاحات ۳۵۶

مقدمه

«عرفت‌شناسی دینی» یکی از شاخه‌های معرفت‌شناسی مطلق است. مباحثی مانند ارزش شناخت در گزاره‌های دینی، منابع معرفت در فهم دین، سنجش هریک از منابع در تناسب با دیگری و روش‌شناسی فهم و استکشاف گزاره‌های دینی، از جدا مهم‌ترین محورهای معرفت‌شناسی دینی است. ارزیابی منابع معرفت، تعیین قلمرو هریک از منابع در شناخت و بایسته‌های استفاده از هر منبع در معرفت‌شناسی دینی، هم‌پایه این مباحث در معرفت‌شناسی عام و حائز اهمیت است.

در معرفت‌شناسی مطلق، گزاره‌ها به پیشین و پسین (نسبت به حس و تجربه) تقسیم می‌شوند؛ در نتیجه، گزاره پیشین، گزاره‌ای است که پیش از تجربه حسی و با کمک عقل یا شهود درونی تصدیق می‌شود. گزاره پسین نیز گزاره‌ای است که تنها پس از حس و تجربه قابل تصدیق است. این تقسیم‌بندی در گزاره‌های دینی هم مطرح است؛ مباحثی چون: اصل وجود خدا، صفات او، ضرورت معاد، ضرورت نبوت و... جزو گزاره‌های پیشین هستند که از راه عقل اثبات می‌شوند، اما فروع فقهی و جزئیات مربوط به معاد، در زمره گزاره‌های پسین دین هستند که از راه نقل - که مبنای آن حس

است - معلوم می‌شوند. بر همین اساس، در قلمرو معرفت دینی، منابع معرفت گزاره‌های پیشین و پسین متفاوت خواهند بود. از آن‌جا که انبوهی از شناخت‌های بشر دربارهٔ دین، از راه متون دینی و نقل معصومان علیهم‌السلام به دست آمده، اعتبارسنجی معرفتی این منبع (نقل)، بسیار مهم خواهد بود. از سوی دیگر، چون بخش عمدهٔ متون دینی از سنخ «خبر واحد» است، ارزیابی معرفت‌شناختی خبر واحد، اهمیتی دوچندان خواهد یافت.

مسئله اعتبار خبر واحد، بیش از سایر علوم، در دانش اصول فقه، محور کاوش اندیش‌مندان بوده است. پژوهشگران علم اصول، اعتبار و سهم این منبع معرفتی، در فرآیند اجتهاد واکاوی کرده‌اند که نتیجهٔ آن، مباحثی درازدامن و فاخر است. بیشتر دانشمندان شیعی بر این باورند که خبر واحد تقه، در مباحث فقهی معتبر است.

انگیزهٔ اصلی بحث از خبر واحد، در علم اصول، اعتبارسنجی آن در مسیر استنباط احکام فقهی است؛ با وجود این، در لایه‌لای همین مباحث، موضوع اعتبار این منبع معرفتی در عقاید و معارف نیز طرح شده است. هم‌چنین در انتهای مباحث «انسداد علم»، اهمیت و بایستگی فراهم‌شدن قطع و یقین در گسترهٔ عقاید به چشم می‌خورد. دیدگاه رایج میان محققان اصول فقه، خبر واحد را در قلمرو شناخت‌های غیرفقهی معتبر نمی‌داند، زیرا این منبع، به‌پشتوانهٔ برخی از متون دینی اعتبار یافته و این متون، خبر واحد را تنها در صورتی معتبر قلمداد می‌کنند که نتایج فقهی (اثر شرعی) در پی داشته باشد. معتبر شمردن خبر واحدی که هیچ آثار عملی و فقهی به دنبال ندارد، امری بیهوده است و صاحب شریعت، کار عبث نمی‌کند؛ از این‌رو چنین اخباری در گسترهٔ دانش‌های غیرفقهی اعتبار ندارند.

کسانی که خبر واحد را یکی از منابع معرفت در اعتقادات دینی به شمار

می آورند، با مشکل دیگری نیز روبه‌رو هستند که آن، «یقین‌محوری در اعتقادات» است؛ خاستگاه اصلی اشکال آن است که معرفت مطلوب در اعتقادات دینی، فقط «یقین» است و رهاورد خبر واحد، «ظن» است، نه «یقین».

گرچه دو چالش پیش‌گفته سرشتی اصولی دارند، اما در دهه‌های اخیر به قلمرو کلام و فلسفه دین نیز وارد شده‌اند و ذهن محققان را با چنین پرسش‌هایی درگیر ساخته‌اند: چرا خبر واحد، فقط در دامنه دانش فقه اعتبار دارد؟ انحصار اعتبار خبر واحد در دانش فقه، بر چه پایه‌هایی استوار است؟ با انحصار این گونه می‌توان از انبوه سخنان معصومان (ع) در دانش‌های فقهی، مرامند شد؟ و...

از سوی دیگر مفسران و پژوهشگران علوم قرآنی نیز هم‌پای محققان فلسفه دین، در صدد احیای اعتبار روایات غیر فقهی برآمدند؛ چراکه بهره‌گیری از روایات در تفاسیر قرآن، در گرو حل اعتبار معرفتی آن‌هاست. مجموعه این دغدغه‌ها، پژوهش‌های گران‌سنگ و نوین را در گستره دانش اصول فقه، کلام و فلسفه دین و دانش‌های تفسیری به دنبال داشته و هریک از این آثار که اغلب در قامت مقاله نگاشته شده، شماری از سؤالات یادشده را پاسخ داده‌اند، اما هنوز هم برخی پرسش‌های بنیادین این بحث، بدون پاسخ باقی مانده است. برای نمونه:

- آیا تنها معیار معرفت معتبر در عقاید دینی، «یقین» است؟
- آیا به‌دست آوردن یقین در همه جزئیات اعتقادی ممکن است؟ شرط ضروری آن‌ها قلمداد شود؟

- «یقین» شایسته در منظومه معرفت دینی، با «یقین» رایج در دانش فلسفه و منطق یکی است؟ «علم» و «ظن» مطلوب در متون دینی، چه نسبتی

با «علم» و «ظن» به کار رفته در دانش‌های دیگر دارند؟

- آیا خبر واحد، همواره معرفتی ظنی به بار می‌آورد؟

- آیا خبر واحد، در ایجاد اطمینان ناتوان است؟

- خبر واحد، چه جایگاهی در میان سایر منابع معرفت دارد؟ و...

روبارویی با این پرسش‌ها، اغلب با پاسخ‌هایی کلی و گاه نه چندان دقیق همراه بوده و همین امر، فهرستی از اصول مسلّم و غیرقابل بازنگری را در مسیر نواندیشی‌ان دینی بنا نهاده است. تحقیق پیش رو، تلاش می‌کند پاسخی مناسب برای پرسش‌های پیش گفته بیابد و برخی ابهامات باقی مانده در این مسئله را بزداید.

تفاوت دیگر این تحقیق با سایر آثار علمی در این حوزه، رویکرد معرفت‌شناسانه به اعتبار خبر واحد است. از آن‌جا که خاستگاه اصلی مسئله خبر واحد، دانش اصول فقه و نگاشته غالب در این دانش، منطبق با الگوی «معدّریّت و منجزیّت» است، تقریباً همه پژوهش‌ها در زمینه «اعتبار خبر واحد در اعتقادات»، از همین روش پیروی کرده‌اند.

محققان این عرصه، «حجیّت» را به «حجیّت و معدّریّت» شمرده‌اند و در پی آن، طرفداران نظریه «اعتبار خبر واحد در اعتقادات» نیز چنین حجیّتی جست‌وجو کرده‌اند؛ از این رو به روش‌هایی مانند: یافتن آثار عملی برای عقیده، هم‌سنگ دانستن اعتقاد با فعل قلبی و تقسیم اعتقادات به واجب و غیر واجب روی آورده‌اند که همه رنگ و بوی اصولی دارد. هدف دانشمند اصول فقه، یافتن «حجّت» یا «دلیل معتبر» در پیشگاه خداوند است و معتبر بودن خبر واحد در اعتقادات نیز در همین چارچوب تفسیر می‌شود؛ در حالی که می‌توان همین موضوع را از دریچه معرفت‌شناختی و با دغدغه واقع‌نمایی پی‌گیری کرد. در رویکرد معرفت‌شناختی، پژوهشگر، صرفاً در پی

رهایی از عذاب آخرت و انجام تکلیف دینی خویش نیست، بلکه قصد دارد، میزان واقع‌نمایی خبر واحد در گستره باورهای دینی را واکاوی کند. پرسش اصلی او آن است که آیا در حوزه عقاید دینی، خبر واحد نیز هم‌پای برهان عقلی و نص قرآنی، پنجره‌ای به واقعیت شمرده می‌شود؟ آیا می‌توان از طریق خبر واحد، حکمی در توصیف واقعیات اعتقادی بیان کرد؟

نظریه‌پردازی در این موضوع در گرو آن است که ابتدا ارزش معرفت‌شناختی یا میزان واقع‌نمایی خبر واحد، محک زده شود و در پی آن، اعتبار خبر واحد معصومان علیهم‌السلام بررسی شود. این نگرش نوین، تفاوتی جدی را در مسیر این روش با سایر آثار به ارمغان آورده است.

از امتیازهای روشی که معرفت‌شناختی به خبر واحد، آن است که به کمک آن می‌توان اعتبار چنین اخباری را در دانش‌های تفسیر، تاریخ، طب و ... نیز ارزیابی کرد، زیرا این دانش‌ها برخلاف امور اعتقادی، رویکرد دینی ندارند، بلکه هر کدام لایه‌ای از واقعیت‌ها و واقعیات تاریخی، تجربی، پزشکی و ... را توصیف می‌کنند. برای نمونه، پزشک و داروساز، در جست‌وجوی کشف آثار داروها و تأثیر آن‌ها بر بیماری‌ها هستند و برای این‌که مسیر پریپیچ‌وخم آزمون و خطا و مشاهدات تجربی را کوتاه کنند، سراغ متون دینی می‌آیند که همگی برگرفته از سرچشمه وحی است. چنین پژوهشگرانی، روایات معصومان را منبعی برای توصیف واقع قلمداد می‌کنند. با این برخی از راهکارهایی که خبر واحد را، نه با رویکرد معرفت‌شناختی، که از منظر معذرت و منجّزیت بررسی کرده‌اند، برای این اعتبارسنجی خبر واحد در این علوم، سودمند نیست.

توجه به جنبه معرفت‌شناختی خبر واحد، افق دیگری در برابر چشمان پژوهشگر می‌گشاید که آن، «اسلامی‌سازی علوم انسانی» است. علوم انسانی

مانند سایر علوم، بر پایه‌های معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، روش‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی استوار است که ارزیابی، پالایش و اسلامی‌سازی آن‌ها معمولاً با روش‌های برهانی تأمین می‌شود، اما کلان‌طرح «تحول و اسلامی‌سازی علوم انسانی»، فقط به تصحیح و تکمیل مبانی آن علوم محدود نیست. بسیاری از مباحث علوم اجتماعی به توصیف و تبیین‌های انسان موجود، انسان مطلوب و گام‌های نیل از انسان موجود به سمت انسان مطلوب اختصاص دارد. دغدغه‌مندان علوم انسانی اسلامی، قرآن و سخنان معصومان را سرمایه‌ای گران‌سنگ و زاینده برای توصیف انسان موجود و انسان مطلوب می‌دانند. با توجه به این‌که بیشتر روایات در این زمینه، خبر واحد هستند نخستین چالش پژوهشگران، احراز ارزش معرفت‌شناختی و میزان واقع‌بینی این روایات است. ناگفته پیداست که الگوی معذرت و منجزیت، با این مسئله ناکام است، زیرا هدف پژوهشگر علوم انسانی، توصیف واقعیت انسان خارجی و یافتن راه‌حل واقعی برای رشد جامعه است؛ نه صرفاً رفع تکلیف شرعی. برای نمونه، پژوهشگری که از راه روایات، مراحل رشد کرب و بوجان و ویژگی‌های هر مرحله را توصیف می‌کند، درصدد شناخت حقیقی انسان و مراحل رشد سنی اوست و این رویکرد، با نگرش رایج در علم اصول متفاوت است. پرسش‌ها و دغدغه‌های پیش‌گفته، انگیزه سامان‌دادن تحقیق شد که ثمره آن، کتاب حاضر در شش فصل است. هدف اصلی این اثر، «ارزیابی اعتبار معرفت‌شناختی خبر واحد در ساحت‌های غیرفقهی» است که مقدمات آن، در هر یک از فصول پنج‌گانه نخست فراهم آمده است. در فصل آخر نیز نمونه‌هایی از پیامدهای عینی اعتبار خبر واحد در علوم انسانی گزارش شده است. در این فصل، به طور مصداقی — نه کلی — به نقش «اعتبار

معرفت‌شناختی خبر واحد» در دانش‌های مدیریت، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی اسلامی اشاره شده است.

پختگی و اتقان دانش گذشتگان، درگرو شهامت پرسش‌گری، نوآوری‌های عالمانه و پرهیز از تقلید است و بر همین اساس، بالندگی کاروان علم معاصر نیز مرهون نقد، گفت‌وگو و گشودن افق‌های جدید فراروی پژوهشگران است. این امر، هرگز به معنای شتاب‌زدگی در رأی، نوپرسی در تحقیق و بی‌اعتنایی به آثار علمی و ارزشمند پیشینیان نیست. نقطه برجسته این تحقیق، نتیجه راهنمایی‌های سودمند اساتید و نقاط ضعف آن، ناشی از وسعت اندک نگارنده است که چشم امید به تذکرات مشفقانه محققان و صاحب‌نظران محترم دارد.

عبدالله محمدی

پاییز ۱۳۹۶